

*Ірина Анатоліївна Куян,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

КАТЕГОРІЯ «ВЕРХОВЕНСТВО» У ВИЗНАЧЕННІ РОЛІ ПРАВА І ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В КОНТЕКСТІ ПИТАНЬ ПРАВОРОЗУМІННЯ

В загальній теорії держави і права є категорії, які мають один зміст, але при цьому характеризують різні за своєю сутністю явища, що відносяться до права і держави. Зокрема, такою категорією, що характеризує роль права і визначає сутність державного суверенітету, є категорія «верховенство».

Термін «верховенство» походить від «верх» – верхня, найвища частина, чого-небудь, вершина; «верховний» – найвищий, головний [1, с. 123]. Цей термін вказує на особливе (визначальне, головне) місце, положення, знаходження чогось, когось, порівняно із однорідними іншими, – головування, владарювання, переважання.

Ознака верховенства в теорії пов'язується з державою в цілому, державною владою або з її окремими носіями (органами). Верховенство, як стверджує В. Шаповал, «полягає у правовій підлеглості державі всіх суб'єктів у межах її території. Будь-які застереження щодо такої підлеглості (наприклад, дипломатичні привілеї та імунітети) можливі за умови згоди на це держави. Відповідно до верховенства державне владарювання здійснюється в межах території, відповідно організованої самою державою, і держава встановлює повноваження всіх органів і посадових осіб, що здійснюють її функції. Головне ж, що виключається можливість існування в межах держави іншої, аніж її власна, державна влада» [4, с. 75]. Верховенство державної влади означає, що в межах території держави не має іншої вищої влади. Вона владарює над усіма суб'єктами політико-правових відносин, вона визначає їх статус та контролює їх діяльність. Саме державна влада через свої органи нормативно визначає: обсяг прав всіх суб'єктів суспільних відносин; підстави та умови їх обмеження і навіть відчуження; юридичні обов'язки та заборони, а також заходи примусу та відповідальності у випадку їх невиконання або порушення.

Сутність вищості, владарювання і підпорядкування полягає у здатності одної особи визначати волю іншої особи. Якщо ж при цьому особи залишаються рівними, то це відбувається лише внаслідок того, що «вольова сила визначальної особи мала свою правову підставу в волі особи, яку визначають або ж в незалежному від обох волі об'єктивному фактичному стані, з яким правовий порядок пов'язує правові наслідки, не порушуючи при цьому принципової рівності осіб» [2, с. 470-471]. Верховенство означає вищий рівень повноважень влади, вищий рівень управління її функцій, а отже вищий рівень соціальної ієрархії. Ще з часів Ж. Бодена, суверенітет розуміється як вища влада. Верховенство влади – властивість державного суверенітету.

Від тлумачення цієї категорії залежить розуміння держави, її зв'язку із правом та багато в чому, зміст правозастосовчої практики. З іншого боку, і тлумачення поняття «суверенітет держави», що ґрунтується на категорії «верховенство» залежно від її віднесення до того чи іншого елемента, може тлумачитися як суверенітет влади (як сама влада, – сила) чи суверенітет права (обмеження влади правом чи панування в державі безособових норм).

У відношенні до права категорія «верховенство» характеризує роль і можливості права стосовно держави. Один із найважливіших аспектів ролі права у суспільному і державному житті має пряме закріплення в Конституції України, де в ст. 8 прямо вказано, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. В цьому контексті Основного Закону підкреслюється ієрархія юридичної сили Конституції і законів України в системі нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Тут верховенство права практично зводиться до верховенства закону. Але ці поняття, хоча й органічно пов'язані, проте не співпадають один з одним. Верховенство закону підкреслює аспект ієрархічності системи законодавства, де закон має вищу юридичну силу. Стосовно верховенства права, вища юридична сила закону, що виражає його верховенство, не вичерпує змісту верховенства права. Право має багато інших властивостей, що відповідають змісту його верховенства. Зокрема, не кожний закон є правовим. Тому виникає необхідність звернути увагу на інші властивості права, що характеризують його верховенство. Перш за все, право опосередковує взаємовідносини держави і особи (людини і громадянина). Саме через право відбу-

вається взаємний вплив на поведінку особи (громадянина) і держави. Однак, роль права не вичерпується посередництвом, – воно є активним засобом підпорядкування держави інтересам, правам і свободам особи, через який утверджується службова роль держави по відношенню до суспільства і особи. Право легалізує діяльність державної влади, через нього вона вводиться в межі юридичних вимог. За допомогою права визначаються можливості діяльності держави (органів влади), межі втручання в приватне життя особи, забезпечується контроль за діяльністю апарата держави, що сприяє утвердженню законності в діяльності органів і посадових осіб держави та їх відповідальності, легітимується монополія державного примусу, визначаються його засади, види, межі і форми. Можна назвати й інші властивості права. Але й ґрунтуючись на названих, можемо стверджувати, що право як властивість суспільного розвитку в своїй функціональній суті має всі «підстави» володіти властивістю верховенства в сфері регулювання суспільних відносин.

Питання на чому ґрунтується верховенство державної влади та в чому полягає верховенство права, значною мірою залежить від типу праворозуміння, покладеного в основу тієї чи іншої теорії.

Позитивістська концепція тлумачить право як систему норм, втілену в законах та інших нормативних актах, відповідно, держава – єдине і виключне джерело права, а все, що говорить держава через свої закони, це і є право. З цієї точки зору будь-яка держава, в якій організація і діяльність влади заснована на законі, і є правовою державою. Влада, яка сама встановлює «право» через прийняття законів не є обмеженою цим правом (в кращому випадку, є самообмеженою). На такій основі ґрунтується етатистська теорія співвідношення держави і права, що надає пріоритет державі, а, точніше, влади над правом, розглядаючи право як елемент політики держави чи ототожнення права і влади. Такий підхід не дозволяє вийти за межі ототожнення права і закону, включаючи тотожність верховенства права і верховенства закону та позбавляє підстав ставити питання про правовий і не правовий закон, про різницю між верховенством права і верховенством закону.

Природно-правова концепція розмежовує право і закон та визнає пріоритет за правом як мірою справедливості, а закон визначає як форму виразу права й утверджує верховенство права над владою. Право як регулятор суспільних відносин вважається «відносно незалежним від держави і закону, чи навіть передусім йому, наприклад в якості над історичного природного права чи в якості права суспільного, соціально-історично обумовленого, народженого в об'єктивних суспільних відносинах» [3, с. 13]. За такого підходу держава і право є відносно самостійними, похідними від відносин і умов, що складаються в межах громадянського суспільства інститутами. З точки зору цієї теорії, право посідає особливе «зверхнє» положення щодо закону. Але право саме по собі не може володіти верховенством. Право втілює загальновизнані ідеї та принципи: справедливості, гуманізму, свободи тощо, ідеї (норми) моралі, природні та невідчужувані права людини та набуває верховенства через утвердження прав людини, гарантування їх реалізації та встановлення законодавчої основи влади (діяльності органів). Такий підхід дає можливість визначити критерії відповідності закону праву та відокремити правовий закон від не правового. Верховенство права в якості принципу вимагає, щоб право ґрунтувалося на правовому законі, оскільки «незалежного» від закону чи інших правових форм нормативного регулювання суспільних відносин бути не може. З іншого боку, в правовій державі не може бути законів, що втілюють свавілля, суб'єктивізм, несправедливість тощо, піднесені до ступеня верховенства права і закону. Закон та інші нормативно-правові акти виступають безпосередніми і єдиними юридичними регуляторами суспільних відносин та мають ознаки нормативності, системності, формальної визначеності, загальнообов'язковості, державного забезпечення, але тільки за умови, що вони відповідають ідеям моралі, принципам права, невідчужуваним правам людини, соціальній справедливості та іншим загальнолюдським і національним цінностям. Таким чином, категорія «верховенство» ставить право в панівне становище по відношенню до державної влади в межах відповідності принципам права, природним правам людини, ідеям свободи і справедливості. Структурно верховенство права включає в свій зміст: перевагу прав людини, панування правових законів, правову визначеність (формальність), обмеження державної влади правом. Питання про обмеження державної влади правом викликає особливий інтерес у зв'язку з тим, що держава має таку властивість, як державний суверенітет, що виражається у верховенстві державної влади всередині країни і її незалежності у міждержавних відносинах. У цьому зв'язку виникає питання про певну колізію між верховенством права, що обмежує, пов'яже державну владу з верховенством, яка в силу свого верховенства є незалежною від будь-якої іншої влади в

країні.

Верховенство права як ознака правової держави в своїй природно-історичній суті припускає певні обмеження, тому що право не може не враховувати особливості суспільного, державного та конституційного ладу. Право і закон «живуть» у системі суспільних відносин і їх завдання – відображати ці відносини і змінюватись, виходячи з логіки об'єктивного розвитку. З іншого боку, в суспільстві ніколи не правила і не можуть правити закони самі по собі, а завжди правила і будуть правити люди, використовуючи закон як засіб влади та управління. Тому верховенство права не може реально обмежити верховенство державної влади. Теоретично в правовій державі принцип верховенства права повинен обмежувати державну владу, але, практично, навряд чи можна побудувати суспільство, в якому право і закон мали б повне верховенство. Тому верховенство права і верховенство державної влади як властивість суверенітету держави знаходяться не в ієрархічному, а в діалектичному зв'язку: право створює межі для державної влади, а остання реалізує свою властивість верховенства в межах правових можливостей. Таким чином, верховенство права і верховенство державної влади як властивість суверенітету держави, взаємодоповнюють одне одного, створюючи владно-правову систему державного механізму. Проте, необхідно враховувати, що джерелом і державної влади, і права є народ. Право і державна влада формуються і діють від імені народу через відповідні конституційні виборчі та інші механізми. Тому співвідношення між верховенством права і верховенством державної суверенної влади в кінцевому рахунку залежить від волевиявлення народу, від реалізації народного суверенітету, який складає основу і джерело правової системи і державного суверенітету. Сучасна формула правової держави полягає в тому, що державний суверенітет означає верховенство, незалежність, повноту, всезагальність і виключність державної влади в межах верховенства права у відповідності з волею, потребами та інтересами народу.

Список літератури:

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (із дод. і допов.) / [упоряд. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728с.
2. *Палиєнко Н. И.* Суверенитет. Историческое значение идеи суверенитета и ее правовое значение / Н. И. Палиєнко. – Ярославль: Тип. Губ. правл., 1903. – 591 с.
3. *Четвернин В. А.* Демократическое конституционное государство: введение в теорию / В. А. Четвернин. – М.: ИГП РАН, 1993. – 275 с.
4. *Шаповал В. М.* Поняття держави і суверенітету в конституційному праві / В. М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 1. – С. 70-83.

Куян І. А. Категорія «верховенство» у визначенні ролі права і державного суверенітету в контексті питань праворозуміння

Стаття присвячена дослідженню категорії «верховенство» у визначенні ролі права і державного суверенітету в контексті питань праворозуміння. Розглядається співвідношення понять «верховенство права» і «верховенство влади» в правовій державі.

Ключові слова: верховенство права, правова держава, верховенство влади, державний суверенітет.

Куян И. А. Категория «верховенство» в определении права и государственного суверенитета в контексте вопросов правопонимания

Статья посвящена исследованию категории «верховенство» в определении роли права и государственного суверенитета в контексте вопросов правопонимания. Рассматривается соотношение понятий «верховенство права» и «верховенство власти» в правовом государстве.

Ключевые слова: верховенство права, правовое государство, верховенство власти, государственный суверенитет.

Kuyan I. The category of «rule» in determining the right and sovereignty in the context of questions of legal understanding

The article is devoted to the category of «rule» in determining the role of law and state sovereignty on issues of law. The correlation of the concepts of «rule of law» and «the rule of power» in a legal state is viewed.

Key words: rule of law, legal state, supremacy of power, state sovereignty.